

АБДУЛЛА
ҲАҲҲОР

**НУРЛИ
ЧУҶҶИЛАР**

ҲИКОЯЛАР

ҒАФУР
ҒУЛОМ
НОМИДАГИ
БАДИИИ
АДАБИЕТ
НАШРИЯТИ
1967

Қўлингиздаги тўпلامга атоқли ёзувчимиз Абдулла Қаҳҳорнинг сўнгги, бир неча йил давомида ёзган турли мавзудagi ҳикоялари кирган. Бу ҳикояларни меҳр ифодаси бўлган илиқ, баъзан гамгин табассум, ғазаб ва нафрат ифодаси бўлган омонсиз заҳарханда — кулги бирлаштиради.

НУРЛИ ЧУҚҚИЛАР

Гоҳ ер меҳрини ўйларкан,
Эсга тушар дорнинг соғин;
Ажаб ҳикмат одам ўларкан
Узилганда ердан оғин.

Абдулла Орипов

Тўққизинчи синф аълочиларидан, темир-терсакни ҳаммадан кўп йиғиб оти радиога тушган ва мактаб маъмуриятидан раҳматлар эшитган Зухраҳон деган қиз йўқолиб қолди.

Уша касофат шанба куни мактабдан қайтишда Зухра китоб-дафтарларини ораси Фотимага бериб, лола тергани қирга чиққан экан, қайтиб келмапти. Унинг ота-онаси аввалига қарғаб, кейин йиғлаб бутун лолазорни, бутун қишлоқни така-така қилди. Мактаб маъмурияти булардан ҳам

кўпроқ жон куйдирди — жамоа ижроқўмига айтиб бутун қишлоқни оёққа турғизди, районга маълум қилди, чунки синфда аълочи қиз тўртта бўлса, Зуҳра унинг 25 процентини ташкил қилар эди.

Чол-кампир бошқа хунук хаёлларга бормаслик учун бир-бирини овутиди: Зуҳра қоқвош, таъби нозик, димоғдор қиз бўлиб, мактабдошларига қўшилмас эди, шаҳардан лола тергани чиққан қизлардан биронтаси таъбига ёқиб, ўша билан ўйнаб кетган бўлса ажаб эмас. («Бирон йигит билан қочиб кетмадимикин» дегани тил бормас эди.)

Кўнгилга йўл бериш мумкин бўлган ва бирдан-бир хайриятлик гумон шу бўлиб қолди.

Ҳақиқатан, шанба ва якшанба кунлари шаҳарлик ёшлар битта данак топса шу лолазорга келиб чақиб ер эди. Буларнинг ичида чиройлиги бор, шўхи бор, бойваччаси бор, бевоши бор... Бунинг устига Зуҳра ниҳоятда кўзга яқин, бир қараган киши. кўзи хира тортиб, яна қарагуси ке-

лар, хусусан хонатлас кўйлак кийиб чочини «лайлак туя» қилганида мақтовига «чиroyли» деган сўз гоҳ камлик, гоҳ эскилик қилиб қоларди.)

Зуҳра ўзига муносиб, яъни яхши ўқийдиган сухсурдаккина бирон йигит билан кетган деган умидда чол билан кампир бир оз таскин топкан бўлди-ю, лекин Фотима балoга қолди: «Зуҳра лола гергани бораман деса битта ўзини юборавердингми, бирга борсанг оёғингга куйдирги чиқармиди; мунча ношуд-нотавон, мунча ҳам анқов-лақалов бўлмасанг!..»

Кампир бунақа гапларни алам устидагина эмас, умуман куйиб айтар, чунки шўх ва шаддод Зуҳрага қараганда Фотима бўштоброқ, шўхлик ҳуснинг пардози бўлса керак, иккови бир олманинг икки палласи бўлса ҳам, Зуҳранинг олдида унинг истараси сўниқроқ кўринар эди.

Орадан ўн кун ўтгач, Фотима мактабдан йиғлаб келди: Зуҳра туфайли синфда давомат проценти камайиб кетгани учун уни синф дафтарида ўчирмоқчи бўлишиб-

ди. Бу гап чол-камбир учун Зухранинг ўлими хабари билан баробар бўлди. Фотима яна зихновга қолди:

— Сен палпис — пандавақи бўлмасанг бошимизга шундай кунлар тушмас эди! Зухра сендан кичик, лолазорга бораман деганида йўлини тўссанг, унамаса чочидан судраб олиб келсанг бўлмасмиди! Аҳволинг шу бўлса ҳолингга вой, эр олмайди, бошимга ёстиқ бўласан!..

Фотима бунақа таъна-дашномларни кўп эшитди, ниҳоят, жон-жонидан ўтиб кетди-ю зор-зор йиғлаб, деди:

— Аяжон, ҳамма айбни менга тўнкайверманг, ахир Зухрага менинг сўзим эмас, ўзингизнинг сўзингиз ҳам ўтмас эди-ку! Ҳу ана унда, озиб-ёзиб бир иш буюриб «қизим, тўрттагина пиёз арчиб бер» деганингизда тескари қараб, «мен сенга малай эмасман» дегани эсингиздан чиқдими! Шунда ҳам индамадингиз! Мен эсимни таниганимдан бери сизга қарашаман, рўзгор ишини буткул қўлимга олсаму сизни етти қават кўрпачага ўтқизиб қўйсам дей-

ман! Наҳот, ота-онанинг иззатини, хизматини қилган киши малай бўлса! Ҳамма айб ўзингизда, яхши ўқисин деб Зухрани жуда эркалатиб юборган эдингиз! Қизимнинг қўли қаваради деб, ўсмасини ҳам ўзингиз сиқиб берар эдингиз!

Кампир Фотиманинг сўзларига қарши лом-мим деёлмай қолди: ҳақиқатан, ўзи вақтида ўқийлмайд қолиб, ҳаётида нима камлик, қандай қийинчилик тортган бўлса ҳаммасини илмсизликдан кўрган, зеҳни ўткир Зухранинг илмга тезроқ тўлишини кўзлаб, унинг мактабдаги қилдай ютуғи олдида уйдаги филдай гуноҳини пайқамаган эди. Шундан кейин Фотима зихновдан қутулди, лекин кампирнинг гамига ҳам қўшилди, Зухрадан хат келгунча яқин бир ой бўйи ўзини ўзи еб, муштдаккина бўлиб қолди.

Зухра бош-кети йўқ тўмтоқ хатида шундоқ депти:

«Турмуш ўртоғим билан кўнглимизнинг амрини бажариб, бахтиёр социалистик оилалар сафидан мустаҳкам ўрин эгалла-

дик ва бахтли турмуш қучоғида оқиб, келажакнинг нурли чўққилари томон бормоқдамиз. Сизлар феодализмнинг уқубатли қучоғида яшагансизлар, муҳаббат нима эканини билмайсизлар, шунинг учун мендан хафа бўлманглар, хурсанд бўладиган кунларинг яқинлашиб келмоқда».

Фотима хатнинг бошига «азиз дадажоним, меҳрибон онажоним», охирига «сизларга сиҳат-саломатлик тилайман» деган сўзларни қўшиб ўқиди. Хатда на адрес бор, на имзо, конвертга шаҳар ўн биринчи алоқа бўлимнинг муҳри босилган эди.

Хатнинг «бахтли турмуш, нурли чўққи» деган жойлари кампирга тасалли берди. Лекин чол хатни Фотиманинг қўлидан юлқиб олди, қўйнига тиқди-ю тўнини елкасига ташлаб шаҳарга жўнади ва шу кетганича бир ҳафта деганда келди: Зухрани қидириб ўн биринчи алоқа бўлимига қарашлик ҳамма хонадонга бир-бир бош тиқпти; мактаб, идора, корхоналардан сўроқлабди; ниҳоят, шаҳар милиция бошқармасига учрабди. Милиция тўрт кундан

кейин шаҳарга бунақа аёл ёзилган эмас, деб жавоб берибди.

Кузга яқин районда катта мажлис бўлгани, мажлисда Зухра ва унинг мактаби оғизга тушкани, хунук-хунук гаплар айтилгани тўғрисида миш-миш тарқалди. Бу миш-мишлар рамақижон бўлиб юрган кампирни йиқитди. Кампир узоқ ётиб қолди.

Қиш ўтди. Баҳор келди. Зухранинг на тиригидан дарак бор эди, на ўлигидан. Чол баъзан, жуда куйиб кетган вақтларида бошига муштлаб: «Жувонмаргга аза оч, аза оча қол» деб йиғлар эди.

Фотима мактабни битирди. Унинг нияти яна ўқиш эди, бироқ чол-кампир: «Ўқиш шу бўлса — бас, мактабларга ўт тушсин», деб туриб олди. Бундан ташқари, Зухра бунақа бўлганини, онаси не аҳволда ётганини кўриб Фотима бу ниятидан қайтди, иш сўраб раиснинг олдига борди. Раис Фотима ҳақида онасининг ношуд-нотавон қабалидаги сўзларини эшитган экан, унинг афтига ҳам қарамасдан, ферма мудирини

тиёрига юборди ва кетидан мудирга телефон қилиб: «Иш-пиш топиб бер», деди. Фотима фермада «иш-пиш» қилиб юрган эди, бир куни гапдан гап чиқди-ю, сигир деган жониворнинг бефаросатлигидан нолиб: «Мен раис бўлсам сигир боқиб ўтирмас эдим, олимлар билан биргалашиб, емхашакнинг ўзидан сут оладиган машина чиқарар эдим», деди. Соғувчилар хўп кулишди. Бу гап раиснинг ҳам қулоғига етган экан, фермага келганида Фотиманинг елкасига қоқиб: «Дуруст, дуруст, каллада хом хаёл бўлса ҳам бўлгани, калла бўш турмагани яхши», деди ва орадан кўп ўтмай уни соғувчиликка ўтказди. Бу кунларда ферма сигирларни машинада соғишга ўтган бўлиб, сигирлар ҳали ўрганмаган, кўпи машинанинг ичагини кўрса юраги ёрилиб бошини сарак-сарак қилар, пишқирар, соғувчини сузиш пайдан бўлар эди. Фотима пастдан юқори бўлганига суюниб, машинага қизиқиб бу ишга шавқ билан киришиб кетди.

Кампир ўша ётганича қовун пишмигида

бир оз ўнғарилиб ўрнидан турди, лекин кўп ўтмай яна ётиб қолди, шу ётганича бўлак турмади — вафот қилди. Зухра тўққиз кун деганда кириб келди. Чол уни кўриб қарғишга оғиз очди-ю, лекин қарғалмади, «бўйнинг узилмасин, болам» деб ҳўнграб юборди. Зухра каттакон қизил рўмол ўраб олган, катак рўмолчасини лунжигга босиб солдатчасига гоз турар, афтидан, онасининг хотирасини ўзича ҳурматлар эди. Унинг келганини эшитиб кўнқўшни кўнгил сўрагани чиқишди. Зухра хотинларга орқасини ўгириб тураверди. Фотима бечоранинг юзи шувут деб ўйлади-да, уни секин туртиб:

— Бунақа вақтда ҳеч ким ўтган гапни эсламайди. Уялма, буларга бир нима дегин... — деди.

Зухра юзи шувут эмас, хотинларнинг кўнгил сўрашини ҳам, бунга жавобан «кўнглимни кўтарганларинг учун раҳмат» деган маънодаги гапни ҳам эскилик деб билгани учун шунақа қилиб турган экан, Фотимага ялт этиб қаради.

— Нимадан уяламан, эркин муҳаббат масаласини Навоий, Толстойлар кўтарган!— деди-ю, бурилиб уйга кирди кетди. Фотима одамлардан хижолат бўлиб, уни касалга чиқарди.

Фотима одамларни кутди, кузатди, айвонда не маҳалгача отаси билан гаплашиб ўтирди, кейин унга жой солиб берди-да, ётгани уйга кирди. Зухра ҳануз ухламаган экан, йиғлай бериб шишиб кетибди. Буни кўриб Фотиманинг гина-кудурати ёзилди, унинг қилмиши, ёзган тўмтоқ хати, бояги гапи хусусида кўнглига тугиб қўйган ўпка-таъна сўзларини айтмади, аксинча, уни юпатди, турмушини сўради. Зухра бундан ўн бир ой муқаддам қорнида беш ойлик боласи билан эридан чиққан экан.

— Ота-онаси феодал, феодализмнинг уяси, мени чўри, уй чўриси қилмоқчи бўлишди! Ўзинг биласан, уй-рўзгор ишига уқувим йўқ, қозон-товоқни жинимдан баттар ёмон кўраман. Шунинг учун аям мени фақат ўқитганлар, мен ҳам яхши ўқиганман. Йўқ, буларга мен оқсоч бўлишим ке-

рак экан! Хизматчи олгани кўйишмайди, «Москвич»имизни соттириб юборишди. Бундан ташқари: «Енгсиз кўйлак кийма, бировнинг олдида керишма! Қаҳвахонага мунча кўп борасизлар!..» Безор бўлдим! Чиқдим кетдим!.. Лекин эрим мени яхши кўрар эди: қўлида кўтариб юрар эди, кўчага чиқса, албатта бир нима олиб келарди... Бечора уч-тўрт ой хўп қатнади, ялинди. «Уша ота-онанг бор экан, уйингни елкаминг чуқури кўрсин», дедим. Уч марта онаси, бир марта отаси келди, икковини ҳам қабул қилмадим!

«Қабул қилмадим» деган гапни Фотима ҳазм қилолмади, катта бошини кичик қилиб келган ва эшикдан қайтган мўйсафидларни кўз олдига келтириб йиғлагудай бўлди.

— Эринг ота-онасидан кечсинми? — деди.

— Кечмаса ҳам... ёшлар яшаши керак!

— Буларни тўрқовоққа солиб шипга осиб қўйиш керакми? Шу талабни эринг қўйса сен нима дер эдинг?

Зухра «бунақа гапларни сен тушунмайсан» деган маънода бошқа гапга ўтди:

— Мактабни дурустроқ битирдингми? Сенинг толеингга аям бунақа бўлиб қолдилар... Янаги йил қайси институтга кирасан?

Фотима ҳайрон бўлиб сўради:

— Дадамни ёлғиз ташлаб қаёққа бораман?

— Тўғри, лекин дадам дунёдан ўтиб бораётипти, сен дунёга энди қадам қўяётибсан!

Фотима эснаб:

— Ишга кирдим, фермада сигир соғаётибман...— деди.

Зухра бирдан бошини кўтарди.

— Нима? Ун йил ўқиб сигир билан таппидан бошқа нарсага ақлинг етмадими?

Зухра аразлаб орқасини ўгирди, лекин Фотима бу ишга вақтинча, ноиложликдан кирганини, ўқиш тўғрисидаги режаларини айтар деб хўп кутди, бироқ Фотима ҳаял ўтмай мушукчадай майин хуррак отди.

Фотима тонг ёришганда уйғонди. Зухра ундан олдинроқ туриб кетиб қолипти — ким билади, эрталаб яна одам йиғилади дедими, ё «эримдан чиққаннимни Фотима айтиб қўяди» деган ўйда отасига рўпара бўлгани юзи чидамадими...

Зухранинг изига тушиб бўлмади. Фоти-ма унинг эрдан чиққанини дадасига айт-май қўя қолди, ярашиб кетар деб ўйлади. Ойлар ўтди.

Бу орада Фотима ишга шўнғиб кетди. Маълум бўлишича сигир дегани ем-хашак, суту таппидан, соғувчилик иши елин тор-тишу сут чиқаришдангина иборат эмас, сигир деган махлуқ шунча бепаросатлиги билан соғувчининг меҳрини, меҳнатини, билимини сезар, шунга қараб сут берар экан. Фотима шуни билганидан кейин иш-да кун сайин очила борди, шундоқ бўлди-ки, раис ҳисобот-сайлов мажлисида «ке-сакдан ўт чиққани»га хурсандлик изҳор қилиб бир қанча қизиқ гаплар гапиргани-дан кейин уни илғор соғувчилар қаторига қўшди. Яхши соғувчи бўлгани, раис қўши-

фига қўшгани учун Фотима колхозда отнинг қашқаси бўлди қолди. Фақат шўхлик-шаддодлик эмас, шуҳрат ҳам ҳусннинг пардози экан шекилли, Фотима бирдан очилиб кетди: ана қора ёлқин ташлагувчи кўзлару, ана тутаб турган пайваста қошлару, ёшларнинг иштаҳасини очадиган кулдиргичлару... Зуҳра хонадонга доғ солиб кетганидан кейин кўп одам «энди Фотима қари қиз бўлиб ўтириб қолади» деб тахмин қилган эди, йўқ, жазман устига жазман чиқаверди: раиснинг қайнағаси, колхознинг монтери, бухгалтернинг ўғли, химизатор, аптека мудури... Фотима яқинда ўқишини битириб фермага ҳайвот доктори бўлиб келган Самижон деган йигитга майил берди.

Самижон кўп мулоҳазали йигит экан, тўй чолга ҳам татисин деган мақсадда Зуҳрани хўп қидирди, олти ҳафта қидириб охири дарагини топди. Унинг бир ўртоғи Зуҳрани шаҳар кутубхонасининг залида кўрибди. Зуҳра залда ўтирган бўлса, де-

мак кутубхонага аъзо, аъзо бўлса ўша ерда адреси бўлиши керак.

Иккови шаҳарга бориб, ҳақиқатан, кутубхонадан Зуҳранинг адресини топди. Зуҳра марказий ҳаммом қошидаги сартарошхонада кассир бўлиб ишлар экан. Самижон эшикда қолиб, сартарошхонага Фотима кирди ва кўк ёғоч панжара ичида ўтирган Зуҳрани кўриб юраги шиғ этиб кетди: озиб чўп бўлиб кетибди, букчайибди, шундай чочдан чилвирдаккина иккитга кокил қолибди.

Зуҳра Фотимага кўзи тушиб, худди яланғоч ўтирганида устига биров кириб қолгандай шошиб, сариқ рўмолини елка аралаш бошига ташлади, беихтиёр панжарадан чиқиб келди.

— Нега, нега келдинг?.. Мен бу ерда вақтинча ишлаб турибман...

— Яхшимисан... Эринг яхшими,— деди Фотима «ярашдингми» деёлмай.

— Кетиб қолган, аллақачонлар кетиб қолган, Ленинградда, ўқишда...

— Боланг катта бўлиб юрибдими...

— Венера боғчада,— деди Зухра ва бундан ортиқ гап сўрашини истамади шеклилли. Ўзи савол берди:— Эрга тегаётган эмишсан деб эшитдим, ким ўзи?

Фотима тўй унинг қишлоққа боришига қараб қолганини айтишга шошилиб:

— Ўзимизнинг қишлоқдан, фермада ҳайвонот доктори,— деди.

Зухра лабини бурди.

— Сигир доктори дегин! Таппи таппидан йироқ тушмас экан-да!

Фотиманинг дами ичига тушиб кетди. Шу аснода Самижон кириб келди. Фотима икковини таништиришини ҳам билмай қолди, таништирмаслигини ҳам, лекин унинг Зухрага томон илжайиб бораётганини кўриб «Самижон!» дейишга мажбур бўлди. Зухра куёв шу эканини билиб унга кўз қирини ташлади, ҳиндичасига кафтларини жуфтлаб таъзим қилиб қўя қолди. Самижон ўсал бўлиб тўхтади, сўрашгани узатмоқчи бўлган қўлини кўксига қўйганича орқага тисарилди. Шу он бир миждоз кассага пул тўлагани келди-да, Зухра

чошиб борар экан, Фотимага қараб: «Бир айланиб келинлар, кейин уйга борамиз», деди. Самижон таъзим қилиб чиқиб кетди. Фотима Самижоннинг олдида Зухранинг қилмишидан уялди, уни узиб-узиб олмоқчи бўлиб панжаранинг олдига борди, лекин унинг мижозга қилган муомаласидан юраги тор, жиззаки бўлиб қолганини фаҳмлаб шаштидан қайтди.

— Зухра, жигарим,— деди ҳазил йўси-нида,— онанг ҳинди эмас эди-ку, куёв билан ўзимизча қўл бериб сўрашсанг нима қилар эди? «Бир айланиб келинлар» деганинг нимаси, уйингга олиб борадиган бўлсанг адресингни айт, калитингни бер, биз бориб турайлик!

Зухра қип-қизариб кетди, чўнтагидан калит олиб икки бармоғи билан Фотимага узатди, адресини айтди.

Фотима Зухранинг қилмиши ҳақида узр сўраб Самижонга унинг ҳали одам кўрмаганини, адаб-одоб ўрганмаганини, шу туфайли бўлса керак, уйи бузилганини айтиб берди.

Зухра паркдан нари тўрт қаватли иморатнинг зинаси остидаги уйда турар экан. Фотима сиртқи эшикни очиб йўлакка кирди, икки томонда очиқ турган эшиклардан уй билан ошхонанинг аҳволини кўриб Самижондан номусларга ўлди.

— Вой, ким айтади шу уйда хотин киши, ёшгина жувон туради деб!

Самижон уни хижолатдан чиқаришга шошилди:

— Зиёни йўқ, айни муддао! Зухраҳон ёш, ёлғиз, оёғи тойилмадимикин деб қўрққан эдим, йўқ, хайрият... бу уйга эркак зоти эмас, одам боласи оёқ босмаганга ўхшайди. Бечоранинг дугонаси ҳам бўлмаса керак.

Иккови уй билан ошхонани йиғиштирди, тозалади.

Ишдан кейин Зухра сариқ қоғоз халтачада бир нима кўтариб келди, ошхонага кириб кетди-ю, кўп ўтмай уйга товоқда овқат кўтариб кирди. Овқат аслида чучвара бўлиб, қайнатишда совуқ сувга солинган бўлса керак, хаамири билан қийма-

си қоришиб ётар эди. Зуҳра магазиндан олинган тайёр чучварани қайнатишни ҳам билмаганидан заррача хижолат эмас, аксинча, қозон-товоққа йўқлигини шу билан яна бир марта писанда қилганидан мамнун кўринар эди.

Фотима тегишди:

— Илгари аямга малай, қайнанангга чўри бўлиб қолишдан қўрқиб қозон-товоққа қўл урмагансан, энди нимадан қўрқасан, ҳеч бўлмаса ўзинг учун ўргансанг бўлмайдимми?

Зуҳра кулди.

— Шу билганим ўзимга етади, чучварадан мақсад, гўшт билан хамир ейиш бўлса иккови ҳам турибди, қўшиб еявер!

— Ахир бир куни эринг келар, ярашарсизлар...

Зуҳра ярашишдан умиди бўлмаса керак:

— Мен озодлигимни ҳеч қанақа эрга алишмайман!— деди.

— Ёлғизликнинг ўзи бир тутқунлик эмасми?— деди Самижон кулиб.

Зухра эри тўғрисида қизишиб гапира кетди, бу гапларнинг тагида фақат «Менинг қадримга етмади, мендай хотиннинг қадрига етмади» деган бир алам ётар эди. Бу алам, афтидан, уни кемириб, сўриб дармонини қуритибди ва «дунё шу ўзи, ҳаётда ҳеч ким ўз қадрини тополмайди» деган куйга солиб қўйибди. Энди маълум бўлишича Зухранинг уй тутиши, кийим-боши, ўзига қарамай қўйганлиги шунинг оқибати; ҳозирги ҳар бир гапи, ҳаракати шуни таъкидлар, ҳатто дастурхонни йиғиштирганида, бўш товоқни олиб чиқиб кетаётганидаги рафтори, афт-ангори, бутун вужуди: «Э олам эли, мана, кўрдингизми, мен нечоғлик хорлик, зорлик тортаётибман!» деб турганга ўхшар эди.

Чой маҳалида ҳеч кимдан садо чиқмади. Самижон гап очишнинг мавриди келди деган маънода Фотима билан кўз уриштириб олганидан кейин:

— Куёв билан бунақа аразлашиб қолган бўлсаларинг якка ўзингиз шаҳри

азимда нима қиласиз, қишлоққа кета қолайлик,— деди.

Зухра анчадан кейин жавоб берди:

— Шаҳардан қишлоққа... бир қадам орқага қайтиш бўлмасмикин?

Фотиманинг аччиғи келди.

— Орқага қайтиш бўлса нима, нурли чўққидан тушиб қоласанми?

Зухра бир вақтлар ота-онасига ёзган хатида «келажакнинг нурли чўққилари томон бормоқдамиз» дегани эсида бор экан, ранги бўзариб кетди.

— Таъна қилма!— деди лаби пирпираб.— Мен нурли чўққига етолмаган бўлсам... сигир миниб сен етиб борасан!..

Бу гап Самижонга ҳам тегиб кетди.

— Одам интиладиган чўққи тоғ чўққиси сингари булутлар орасида эмас, ерда бўлади,— деди Самижон.

Фотима унинг жавобига қаноат қилмади.

— Аям мендан рози бўлиб кўз юмдилар, дадам минг марта розилар; дугоналарим, қавм-қариндош, бутун колхоз мен-

дан рози, менинг учун бундан баландроқ чўққи борми! Сендан ким рози? Ҳатто суюб олган эринг ҳам рози бўлмапти-ку! Сен қанақа чўққига интилган эдинг?

Зуҳра пушти рўмолчасини лунжигга босганича курсига қапишиб кетди. Унинг аҳволини кўриб Фотима шу гапни гапирганидан пушаймон бўлди. Зуҳра туриб-туриб бирдан Фотимага ўзини отди, уни қаттиқ қучоқлади, ичидан хуруж қилиб келаётган фарёдни ютиш учун юзини унинг қорнига ишқаб тўлғанди, ингради, сўнг ўзини ерга отди-ю, бошини каравотнинг поясига бир неча марта урди. Самижон уни кўтариб каравотга ётқизди. Фотима нима қилишни билмас, қўрқиб «менгина ўлай» дер, унинг бошини силар эди.

Бугун шанба куни Зуҳра қизини яслидан олиши керак экан, вақтида бормагани учун қоронғи тушганда мураббияси Венерани олиб келди. Зуҳра буларнинг товушини эшитиб кўзини очди. Мураббия Зуҳранинг касаллигини кўриб ҳол-аҳвол сўради, кейин Венерани унга томон йўл-

лади. Венера унинг этагидан маҳкам ушлаб тураверди. Фотима дарров сизди: Зуҳра юраги торлик қилган пайтларда қиз бечорани кўп уришиб, аҳтимол, уриб ўзидан бездириб қўйибди. Буни Самижон ҳам пайқади. Ҳақиқатан, Фотима «кел» деб қўл чўзган эди, қиз бир оз бегонасираса ҳам югуриб борди ва унинг қучоғига ўрнашиб, онасига хўмрайиб қаради.

Меҳмонлар тўрт кун туриб қолишди. Фотима Зуҳра билан, Самижон меҳмонхонада ётиб юрди. Венерани яслига элтишмади, Самижон ўйнатиб, жавратиб юрди.

Бешинчи кун Зуҳра буткул тузалиб ишга чиқадиган бўлгандан кейин меҳмонлар кетадиган бўлишди. Зуҳрани қишлоққа, ҳатто тўйга таклиф қилиш ҳам ноқулай бўлиб қолди. Булар учун чолга «Зуҳра эсон-омон юрибди, қизи катта бўлиб қолибди» деган хабарни элтиш ҳам катта гап эди.

Зуҳра буларни автобус станциясига кузатиб чиқди. Автобус тайёр экан. Фотима

Венерани кўтариб олган, автобусга чиққани уни Зухрага узатган эди, Венера дод деб Фотимага чирмашиб олди, унга ҳам ишонмай Самижонга интилди. Зухра хижолат бўлди. Шу чоқ автобус йўловчиларни қистаб устма-уст гудок берди. Фотима ёпилаётган эшикдан автобусга чиқиб, болани деразадан Зухрага узатмоқчи бўлди, Венера яна чириллаб Фотиманинг чочини чангаллаб олди. Автобус кетидан тутун чиқариб юриб кетди.

Самижон деразадан бошини чиқариб қичқирди.

— Зухраҳон, ўзингиз бориб олиб келинг! Шу ҳафта ичи боринг! Кутамиз!

Зухра кўзи жикқа ёшга тўлиб қўлидаги катак рўмолчасини силтади; шундай яхши қизи борлигини, уни кўп уришиб ўзидан бунчалик бездириб қўйганини энди пайқади; билагига ташлаб олган желеткаси оёғи остига тушганидан беҳабар автобуснинг кетидан бир-икки қадам босди...

МАҲАЛЛА

Иисон билан тиркидир нисон.
Муҳаббатдан ҳаётнинг боши.
Одамзодга бахш этади жон.
Одамларнинг исҳр қуёши.

Эркин Воҳидов

Роҳат буви каттакон қора печканинг эшигини очиб оёғини товлаётган эди, де-раза остида кўзойнак тақиб неварасининг йиртилган китобини елимлаётган чоли уришиб берди:

— Сени печкага ўргатиб бўлмади-бўлмади... Нима, полни ўйиб, сандал қилиб берайми?! Печка деганининг эшигини очдингми, кўмир осмонни иситади деявер!..

Роҳат буви печканинг эшигини ёпди, бориб диванга чўзилди. Уй совуқ бўлмаса

ҳам, бир неча кундан бери унинг эти учар, оёғи совқотар, оғрир эди.

Кампир шу ётганича эртасига ҳам тургиси келмади, индинига туролмади, учинчи куни юраги бирпас қаттиқ уриб турди-ю, бирдан бўшашиб, ўлди қолди.

Ҳикмат бува нима бўлганини билолмай, кўзи билан кўриб турганини ақлига сиғдиролмай, гаранг бир аҳволда туриб қолди; ўғли, келини, уч невараси кириб йиғи бошлагандагина ўзига келиб, титроқли нафас билан шивирлади: «Э худо, нима қилиб қўйдинг, бисотингда менга атаган яна қанақа кулфатларинг бор, тўк, бошимга ҳаммасини бирдан тўка қол!»

Эллик уч йил! Эллик уч йилдан бери бир дастурхондан туз татиган, бир кўрпани босган, бирга кулган, бирга йиғлаган; эллик уч йилдан бери мушукчадай бир-бирига суйканиб, бир-бирини ялаб, оғритмай тишлаб, йиқитиб, йиқилиб бериб, пийпалашиб ўйнаган; эллик уч йилдан бери меҳр аталмиш улкан туйғу риштасини пилла қуртидай бир маромда аста-секин

чувиб бир-бирининг қалбини ўраб-чул-
габ келган...

Ҳамма расм-русм жойига етказилган-
дан кейин одамлар тобутни кўтарганда шу
ришта бирдан тортилди-ю, гўё Ҳикмат
буванинг юрак-бағрини суғуриб олди. Чол
ўкириб юборди.

Кампири бирпасда ерга топшириб қай-
тишди. Кўнгил сўрагани яна бутун маҳал-
ла кирди. Ҳикмат бува касал мусичадай
бир чеккада қунишиб ўтирар, афтидан, эн-
ди унинг учун оламда ҳеч ким, ҳеч нарса
қолмаган эди.

Шундоқ Ҳикмат бува ҳафта ўтар-ўтмас
бир ҳовуч суяк бўлди қолди. Чол чўзилиб
ётганда унинг ўликми-тирикми эканини
билиш қийин, лекин кампири оёғини печ-
канинг ўтига товлаётганда уришиб берга-
ни эсига тушса арслондай ўкирар, ўзини
у ёқдан-бу ёққа отар эди.

Уйда уни ёлғиз қўймасликка ҳаракат
қилишар эди. Кичкина невараси ҳамма
ўйинчоқларини унинг уйига киргизиб қўй-
ди, боғчадан келганидан кейин шу ерга

кириб ўйнайдиган бўлди. Катта невараси ҳар куни уни неча марта хилма-хил қилиб суратга ола берди. Ўғли уни автомобилга солиб бир неча марта шаҳарни айлантирди. Чол хурсанд бўлиш ўрнига: «Онани борида шу ишни қилмадинг», деб дўнғиллади. Келини унга магнитофон келтириб берди. Чол магнитофон билан бирпас овунди-ю. кейин кўзига ёш олиб: «Қизим, шу нарсани илгарироқ топиб келганинда кампирни гапиртириб ёзиб олар эканман», деди...

Бир куни қаттиқ ёмғир ёғиб, қишдан қолган қорни эритиб юборди. Айвонда устунга суяниб ёмғир сувининг вақирлашини томоша қилиб турган чолнинг кўзи тандирдан нарида ётган бир пой эски калишга тушиб қолди. Кампир бир оёғи оғриб шишганда шу калишнинг жағини кесиб кийган эди. Чол бориб калишни олди, авайлаб артди, уйга олиб кирди. Чол учун кампир гўё қайтадан ўлди. У кечгача йиғлади, кечқурун ўғли билан келини ишдан келганда «кампир бечорани докторга ду-

рустроқ кўрсатмадиларинг», деб хархаша қилди.

Ҳикмат бува кечалари ухламас, дори ичиб ухласа ҳам ярим кечаси уйғониб, тонг отгунча ўтириб чиқар, уйдаги ҳамма нарса унга кампирини, ёлғиз қолганини эслатар, ҳар бир товуш ўлим бўлиб унинг мия-қопқоғини чертар эди.

Чол тугаб бораётганини кўриб ўғли билан келини ташвишга тушиб қолишди.

Бир куни эрталаб чол йўқолиб қолди. Қидирилмаган жой қолмади: ёр-дўст, таниш-билиш, қариндош-уруғ, ҳатто тез ёрдам касалхонасидан ҳам хабар олинди, милицияга мурожаат қилинди. Ҳаммаёқ қидиртирилипти-ю, қабристондан хабар олинмапти, чол қабристонда экан. Ҳикмат бува қабристонга тез-тез бориб, кампирнинг бошида бир соат-ярим соат ўтириб келар, лекин бунақа қолиб кетадиган одати йўқ эди. Чол бу сафар борганида кампирнинг қабрини зиёрат қилиш у ёқда қолиб, унинг ёнидан ўзига гўр қазитипти.

мудир ва гўрковлар ҳарчанд унашмаса ҳам қўймапти, жанжаллашипти.

Чол кун оққанда адои тамом бўлиб қайтди. Кимдир уни автобусдан тушириб йўлгага чиқариб қўйди. Чолнинг зўрға қадам босиб келаётганини кўрган муюлишдаги чўткачи югуриб бориб, уни олиб келди ва қўлига бир пиёла чой берди.

— Хафа бўлмай юрибсизми, отахон... Кампир онам аломат аёл эдилар... Сиз ўша куни ўзингиз билан ўзингиз овора бўлиб таъзияга келган одамларни пайқамдингиз. Ана одаму... маҳаллага сизмай кетди! Маҳалламизнинг кўчаси бир метр чўкди!.. Кампир онам дунёга келиб одам эккан эканлар. Дунёга келган одам аввал боши одам экиши керак экан. Мен ибрат олдим...

Иссиқ чойми ё чўткачининг гапларини чолга анча мадор бўлди.

— Ҳа,— деди чол бир оз ғурур билан,— ҳалигача одам келади... Ишхонаси ҳам шунча йилдан бери эсидан чиқармаган экан.

Чолнинг пайдо бўлганидан хабар топган уй ичи, қўни-қўшни чувиллашиб келиб уни ўртага олишди. Биров дашном берган, биров бўғилган, биров суюнган...

Булар чолни ўртага олиб чувиллашиб кетаётганда йўл бўйида турган шу маҳаллалик врач воқеани эшитиб чолдан ўпкалаган бўлди, кейин унга разм солди-ю, кампирдан гап очди:

— Онахонимиз таърифга сиғмайдиган аёл эдилар, шунча одам бекорга келгани йўқ! Лекин, отахон, маҳалламизга бирон саккиз челакли битта самовар керак экан, ўша куни жуда-жуда билинди. Маҳалладан пул йиғсак, хонадонга неча пулдан тушади?

Чолнинг ҳамияти қўзғаб кетди.

— Уғлим билан келинимнинг битта самоварга кучи етиб қолар,— деди.

Врач ундан шу гапни кутган эканми, жилмайиб қўйди.

Чол гўрини қазитиб қўйиб энди бу ерга самовар олгани эмас, ётиб ўлгани келган бўлса ҳам, ўғли билан келини номи-

дан маҳаллага катталик қилиб қўйганидан кейин бу тўғрида ўйлашга мажбур бўлди — ўғлидан пул олди, самовар қидиришга киришди. Бироқ ўшанақа самоварни топишдан кўра кондан мис қазиб, самовар яшаш осонроқ экан: чолнинг бормаган магазини, ялинмаган магазин мудирини қолмади. Ўғли билан келини унинг елиб-югуришига, унда шунча куч қаёқдан пайдо бўлганига ҳайрон эди.

Ниҳоят, маҳалладаги мансабдорлар ёрдами билан самовар топилди, маҳалла комиссияси акт билан қабул қилиб олди, умумий мажлисда раис Ҳикмат бувага раҳматлар айғиди, ҳамма чапак чалди.

Шу мажлисда яна бир масала кўтарилди: маҳаллада ҳар куни бўлмаса ҳам, ҳафтада икки-уч марта тўй-маърака, именина ва бошқа маросимлар бўлиб туради, ким маросим ўтказадиган бўлса уйма-уй юриб идиш-товоқ, дастурхон ва бошқа нарсалар тилайди, комиссия маҳалладан пул йиғиб бирон юз эллик кишилик маҳалла рўзғори ташкил қилса бўлмайdimи?

Бу таклифни ҳамма олқишлади, бунинг мутасаддиси ким бўлади, деган саволга анови врач яна Ҳикмат бувани таклиф қилди. Бу таклифни маъқуллаб ҳамма қий-чув кўтарди. Ҳикмат бува унамасдан қарши сўз айтгани ўрнидан турган эди, шунча одам чапак чалиб, кўзига қараб турганини кўриб индаёлмади.

Маҳалла неча хонадон? Буларнинг ҳаммаси чолни овора қилмай пулни келтириб бера қолса экан! Бу хонадонлардан кўпига кириш керак, кошки бир кирганда пулни бера қолса экан: бири эртага келинг дейди, бири фалончи мунча берганда мен нега шунча берар эканман, деб хархаша қилади, бири мажлисда анграйиб ўтириб гапга яхши тушунмаган, унга тушунтириш керак бўлади...

Чол ҳар куни эрталабдан хонадондан хонадонга, бор пулга бир нима олиб қолиш учун магазиндан магазинга, арз-дод қилгани идорадан идорага югурар, шу орада фурсат топиб баъзан кампирининг мозорига ҳам бориб келар эди.

Чол, ниҳоят, маҳалла рўзгорини тўлатўқис қилиб мактаб омборига қамаб олди. Бироқ рўзгорни бут қилишдан ҳам кўра уни асраш қийинроқ бўлди: баъзи одамлар нарсани олиб вақтида қайтаришмайди; баъзилар, масалан, жўмраги учган чойнак, папиросдан куйган дастурхон, латтасига алланима бало тўкилган курси, санчиғи қайрилган вилка ва ҳоказо қайтаришади, яна «ўзи шунақа эди», деб жанжал қилишади. Йўқ, хайрият, сал кунда одамлар инсофга келишди, чолнинг иши энгил бўлиб қолди.

Баҳор келди. Шаҳарда дарахт ўтқазилуш кампанияси бошланиб кетди. Шу муносабат билан газета мақола бериб, ўтган йил баҳорда қайси маҳаллалар планни тўлдирмай қолганини, қайси маҳаллалар бу ишда намуна кўрсатганини айтиб, илғор маҳаллалар қаторига «Янги маҳалла»ни ҳам қўшибди. Буни чолга невараси кўрсатиб кулди, чунки ўтқазилган дарахтларнинг кўпгина қисми тутмаган эди. Чол чиқиб маҳаллани айланди, дарахтларни кўздан

кечирди. Утган йил баҳорда жами бир минг етти юз олтмиш беш туп кўчат ўтқазилган бўлиб, бундан фақат саккиз юз олтитаси тутган, тутган дарахтлардан йиғирма икки тупи синган, саккиз туп сасиқ, мўрт ва умри қисқа дарахтлар экан. Чол бу маълумотни олиб тўғри редакцияга борди, аввал тортиниброқ гапирди, гапи ўтганини пайқагач, шовқин солди. Газета эртаги сониди «Янги маҳалла» ҳақида нотўғри маълумот берган мухбирига жазо берганини айтди ва мухбирни алдаган маҳалла комиссиясининг секретарига дашном берди ва шу билан бирга газетанинг хатосини кўрсатган Ҳикмат бува Норматовга ташаккур билдирди.

Ҳикмат бува шу куни бурчакдаги чўтқачига маҳсисини ёғлатиб, «маҳалламиз шарманда бўлгани» ҳақида унинг интиҳосиз жаврашига қулоқ солиб ўтирган эди, шу аснода ўша ёлғончи секретарь ўтиб қолди ва чолни кўриб ўшқирди:

— Ҳу ўша... Ўзимиз тўғрилар эдик-ку, сенга нима, бир оёғинг гўрда-ю...

Чол секин бурилиб қаради.

— Менинг бир оёғим гўрда, сенинг иккала оёғинг тўрдами? Унақа демагин, болам, ким олдин ўлишини билиб бўлмайди...

Чол яна бир нима демоқчи эди, ўзига гўр қазитиб қўйганини эслаб дами ичига тушиб кетди. Секретарь жаҳл билан қўл силтаб жўнади. Чол қўлларини орқасига қилиб бошини қуйи солиб уйига томон битта-битта қадам ташлаб борар экан, ўйлар эди: «Бу бола гўр қаздириб қўйганимни эшитганмикан? Йўқ, эшитган эмас, лекин эшитиши мумкин...»

Чол жадаллаб уйга келди ва ўтириб хат ёзди:

«Қабристон мудирини ва гўрковларига ёзиб маълум қиламанки, қари бақатерак остидаги менинг номимга қазилган гўрни қабристон идорасига топшираман, азбаройи фойдаланиш учун».

Ҳикмат бува хатни неварасидан бериб юборди.

СУНГАН ВУЛҚОН

(Эскиз)

Кечаси соат ўн бирларда Шерматжон ака бизнинг уйга телефон қилиб, «битта ош қилдир, нўхат ҳам солинсин, мен бир соатга қолмай етиб бораман» деди. Биз бу кишининг одатини билганимиз учун бир ошлик масаллиқни ҳамиша милтиқдай ўқлаб қўяр эдик. Ош дамланди. Шермат ака келдилар. Тизза бўйи палов столга қўйилди.

Шермат ака ошни одатда поя шимиغانдай товуш чиқариб ичига тортар, яъини

хиёл кўтариб узоқ чайнар, ютганида она-сини эмаётган оч гўдакдай кўзлари сузилар, унинг ош ейишини кўрган касал одамнинг ҳам иштаҳаси очилиб кетар эди. Бироқ Шермат ака бугун ош еёлмади. Бунинг сабаби чой вақтида маълум бўлди: у кишини яна бошқа ишга жилдиришмоқчи экан.

— Узим ҳам сезиб юрган эдим,— деди Шермат ака бир хўрсиниб олганидан кейин,— ернинг тагида илон қимирласа биламан. Майли, мен партиянинг солдати-ман, қаерга юборса кетавераман, лекин ҳозирча оғзингдан чиқарма, бости-бости бўлиб кетса ҳам ажаб эмас.

Шермат ака икковимиз ўттиз беш йиллик қадрдонмиз. Мен ўттиз беш йилдан бери шу кишининг раҳбарлигида ишлаб келаётиман. Бу киши мени қоровулликдан извошчиликка, извошчиликдан шоферликка, ундан хўжалик мудирини вазифасига кўтарган, алҳол шу вазифада барқарорман. Бу ўттиз беш йил давомида биз еттита идорани кўрдик. Бу киши кайси бир

идорага ўтмасин, уч кунга қолмай мени ҳам олиб кетар эдилар.

Шуни айтиб ўтишим керакки, бу йиллар давомида мен тобора пастдан юқорига кўтарилган бўлсам. (тавба қилдим, бировга кулиш керак эмас!), бу киши мансаб зинасидан пастга юмалаб кета бердилар. Мен бунга ҳамма вақт ачиниб келганман, ҳозир ҳам ачинаман. Мен бу ерда мартаба тўғрисида гапираётганим йўқ, катта амалсиз ҳам бу кишининг мартабаси улуғ, обрўи жойида, отини ҳеч ким тоқ айтмайди: Шерматжон ака-чи Шерматжон ака, Шермат ота-чи Шермат ота!.. Мен бошқа нарсага ачинаман, бу киши катта ишларни ўйнаб-кулиб бажарар эдилар, паст ишларда қийналиб қолдилар: биринчидан, катта ишда қўли узун, ҳаммага ҳар қандай гапи ўтарди, «сендан угина, мендан бугина» дегандек, қайси идора бошлиғига нимани илтимос қилсалар илтимослари ерда қолмасди; иккинчидан, идорада қандай яхши иш бўлса савоби раҳбарга, гуноҳи фақир-фуқарога тегарди; учинчидан.

ҳисобот, доклад, нутқ керак бўлса ёрдамчилар ҳаммасини бошлаб берарди, Шерматжон акага буни араб алифбесига кўчиртириш (Шерматжон ака янги алифбени унча билмайдилар), тегишли жойда ўқиб бериш қоларди, холос; тўртинчидан, у кишига газета ўқиш керак эмас, ёрдамчиларига «газетада идора ва раҳбарликка тегишли нима гап чиқса ўқиб мазмунини менга айтасан» деб қўярдилар.

Паст ишдаги қийинчиликлар, ғийбат бўлмасин-ку, Шермат акани тажангроқ қилиб қўйди: «Эсонинг аламини Мусодан олади» дегандай, идорада бўлар-бўлмасга шовқин соладиган, сизлаганни хушлаб, сенлаганни муштлайдиган бўлиб қолдилар; «нега кекиртакка зўр берасиз, тилингизга зиндалак чиққанми» деган бир ходимни ишдан бўшатиб юборгунча она сути оғизларига келди... Яна ғийбат бўлмасин-ку, Шермат ака ишга баъзан, мажлисларга эса ҳеч қачон келмайдилар, партия мажлисига келганда ҳам бирон масаланинг муҳокамасида қатнашиш, фикр

айтиш учун эмас, ҳеч кимни писанд қилмаганликларини кўрсатиш, писанда қилиш учун келадилар ва ҳамма билан уришгандай қовоқларини солиб, оёқларини чалмаштирганларича бир елкаларини кўтариброқ шифтнинг бурчагига ёки деразадан ташқарига қараб ўтирадилар...

Эртасига самоварга чиқсам, Шермат ака кекса ўқитувчи — бир ошналарини бурчакка қисиб, куйиб-пишиб гап маъқуллаб ўтирибдилар, ёнларидан менга жой бериб, сўзларида давом этдилар:

— Тўғри, мен ҳамма вақт партиянинг солдати бўлиб келганман, ўт кеч деса ўт кечганман, сув кеч деса сув кечганман, лекин солдат бўлсам ҳам генералнинг хизматини қилган вақтларим ҳам бўлган. Мана, сени олайлик, сен ҳам эски партия аъзосисан, нечта орденинг бор?

Ўқитувчи жилмайди.

— Орденим кўп эмас, биттасини урушдан олдин, иккитасини урушда олганман...

Шермат ака бир лаҳза тутилиб қолди.

— Мен орден тегадиган вақтларда орденга чап бериб медаль олган вақтларим ҳам бўлган, лекин фахрий ёрлиқ, раҳматномаларим бор...

Уқитувчи оппоқ соқолини тутамлаб яна жилмайди.

— Мен орден олмасимдан бурун саккинчи, тўққизинчи, ўнинчи синфларга дарс берар эдим, ҳозир тўртинчи синфдан нари ўтолмай қолдим. Олий маълумотли ёшлар кўп. Бундан ташқари, ўқувчи болалар ҳам мен орден олган вақтдаги болалар эмас. Раҳбарлик иши ҳам инчунин, бу санъатни яхши эгаллаган, билимдон ёшлар чиққан. Ҳозирги халқ ҳам сен генераллик хизматини ўтаб орден олган замондаги халқ эмас. Сен ҳозир генерал бўлмасдан ҳам генераллик иззат-ҳурматини кўришинг мумкин. Бунинг учун ёшларнинг ғайратини, қобилиятини тан олишинг, ёшларнинг елкасига қоқишинг керак. Орден, медаль вақтида қилган хизматимизни тақдирлаб берилган нарса, орден, медални қачонгача қайнатиб ичамиз!

Уқитувчининг бу гаплари Шермат акага қаттиқ тегди. Унинг юзида «дард-ҳасратимни келиб-келиб сенга айтдимми» деган бир ифода қотиб қолди. Уқитувчи туриб кетганидан кейин Шермат акага тегишдим:

— Ҳозирча бу гапни ҳеч кимга оғзингдан чиқарма деган эдингиз, ўзингиз айтибсиз-ку!— дедим.

Шермат ака «ҳеч ақлинг кирмади-да» деган маънода менга қиё қаради.

— Мен тангадаккина қилиб айтдим, сен айтсанг ғалвирдай қилиб айтар эдинг!

Бир неча кундан кейин район партия комитети Шермат акани суҳбатга чақирди. Суҳбатда нима гаплар бўлганини Шермат ака менга айтмади, лекин жон-жонидан ўтиб кетган бир нарсани айтди: уни «Сўнган вулқон» деб аташибди.

Шермат ака эртасига туш вақтида янги идорасига мени ҳам олиб борди. Унинг келиши маълум экан шекилли, хизматчилар йўлакда саф тортиб қарши олишди. Кабинетни кўриб Шермат акагина эмас,

мен ҳам ҳанг-манг бўлиб қолдим: яшил мовут қопланган ва оёқлари шертамга эски стол, беш-олтита ҳар хил курси, битта телефон, у ҳам деворга қоқилган. Шермат аканинг қовоқлари қизариб томоғи липиллади, афтидан, жуда ҳам хўрлиги келиб кетди. У ўзини босиб олганидан кейин таомилга кўра хизматчиларни чақиртирди ва уларга қараб бир неча сўз айтди:

— Мен бу кунги кунда сизлар билан ишлашлик шарафига эришиб турибман. Битта раҳбарнинг қўлидан ҳеч иш келмайди, қачонки раҳбарликда ишлайдиган одамлар вазифани ортиғи билан бажармасалар...

Шермат ака илгарилар бунақа вақтда қоғозга қараб узоқ ва қизгин сўзлар эди, ҳозир сўз, назаримда, кабинетга яраша бўлди. Одамлар тарқалишди. Шермат ака узоқ сукут қилганидан кейин бошини кўтариб менга маъюсгина қаради.

— Нима бўлаётибди ўзи? Сўнган вулқон! Вулқон сўнса, олов, тутун чиқармаса ҳам тешиги қолади-ку! Ердаги олов, ту-

тундан кўра тоғнинг чўққисидаги тешик яхши эмасми?.. Хотинингга телефон қил, битта аччиқ ош қилиб турсин!

Мен уйга телефон қилдим. Идорадан чиқиб, катта йўлга томон юрдик. Катта йўл бўйига келганимизда Шермат ака менга, йўқ, ўзига деди:

— Кўкрагингни кўтариб юр, кўрган одам машинаси бору оёғини ёзгани пиёда юрибди десин!

Машиналар кети узилмай у ёқдан-бу ёққа ғизиллаб ўтаётган катта кўчани кесиб ўтишимиз керак эди, мен чопиб ўтиб олдим. Шермат ака савлат тўкиб битта-битта қадам ташлар эди. Бир шофер дўнғиллади, яна бири чапараста қилиб сўкиб ташлади. Шермат ака йўлкага чиқиб олганидан кейин чуқур хўрсинди.

— Мана, эр тепканни эл тепади дегани шудир-да, энди шоферлардан ҳам сўкиш эшитадиган бўлиб қолдик. Нима бўлаётибди ўзи!

Сал жадалласак бўлар эди, ош ланж бўлиб қолади.

ДУМЛИ ОДАМЛАР

Республикамизга чет элдан келадиган
баъзи туристларга тушуниб бўлмайди.

Мелибой ака
пенсионер-партизан

Жияним туристлар идорасида ишлайди, ўтган шанба куни уйга келиб: «Бу йил турист кўп, одам етишмаётибди, шаҳримизда икки кун тўхтайдиган бир меҳмон бор, қарашиб юборинг», деб қолди.

Пенсияга чиққанамга энди саккиз ой бўлган, ҳали пенсияхўрликка ўрганганим йўқ, зерикканимдан кампиримнинг ишларига аралашавериб уни ҳам, ўзимни ҳам хуноб қилиб юрган эдим, жиянимнинг илтимосига дарров кўндим.

Мен ўн бир йил шу идорада кичик бир

лавозимда туриб, пенсияга шу ердан чиққанман. Шу ўн бир йил давомида қулогимга кирган калималар ўрнашиб, ундан бир сўз, бундан бир сўз чўқиб, тилга ҳавас пайдо қилганимда эса идора хизматчиларининг ёрдами билан китоб талаб инглиз тилини унча-мунча билиб олдим.

Инглиз тилига мойил бўлганим, албатта, тасодифий эмас, болалигимда Американинг таърифини кўп эшитганман: ана осмонтегар иморатлару, ана осма кўчалару...

Душанба куни янги банорас авратўн ва яшил бахмал тўппимни кийиб идорага бордим. Жиянимнинг кабинетига озгин, тепакал, кўзлари оч одамнинг кўзидай ялтираб турган қирқ беш ёшлардаги бир кимса ўтирган экан. Мен тахминан «меҳмон шу бўлса керак», деб инглизча салом бердим. Меҳмон қайрилиб қаради, бирдан, худди кўз кўрмаган ва қулоқ эшитмаган бир жониворни кўргандай, ҳайрон

бўлиб, секин ўрнидан турди, саломимга алик олишни ҳам эсдан чиқариб, менга бошдан-оёқ разм солди; мен ўзбекми эканимни, инглизчани қаердан ўрганганимни сўради; саволларига жавоб берганимдан кейин тўнимни, тўппимни ушлаб, соч-соқолимни тортқилаб кўрди. Жияним менга кўз қисиб «қўяверинг» дегандек ишора қилди.

Жияним мени таништиргандан кейин меҳмонни меҳмонхонага олиб бордим. Унга икки хонали жуда яхши номер олиб қўйилган экан. Меҳмон номерни кўздан кечирди, ярқираб кўзни қамаштираётган жиҳозларни бирма-бир ушлаб, силкитиб, тирноқлаб, ҳидлаб кўрди. Мен бунга чандон эътибор қилмадим, чунки боя идорада инглизча гапирган ўзбекнинг ўзбеклигига ишонмай унинг либосини ушлаб, соч-соқолини тортқилаб кўрган кимса ҳозир ўзбек меҳмонхонасидаги яхши жиҳозни қалбаки гумон қилса не ажаб! Чет элда ҳозир ҳам Ўзбекистонни мутлақо билмайдиган, ўзбекларни ҳануз кетига пўс-

так боғлаб, имо-ишора билан гаплашадиган қабила, деб ўйлайдиган одамлар бор-ку!

Меҳмон ўрнашди. Тушликдан кейин кўчага чиқдик. Меҳмон меҳмонхонанинг пештоқига соя солиб турган қари чинорни кўрсатиб:

— Жуда яхши дарахт экан, инқилобдан кейин экилган бўлса керак?— деди.

Чинорнинг бирон юз эллик йил умр кўрганлиги кўриниб тургани ҳолда меҳмоннинг бу гапи менга малол келди. Бу одам идорада нима учун соч-соқолимни тортқилаб кўрган бўлса, ҳозир айти шу мақсадда, яъни қанчалик рост гапиришимни билмак учун дилимни титкилаб кўрмакда эди. Жиним қўзғади-ю, мен ҳам уни чўпга илиб ўйнагим келди.

— Ҳа, инқилобдан кейин экилган,— дедим ва бир оз туриб, меҳмон мени «аравача» қилганига ўзида йўқ хурсанд бўлиб гердайиб турганида илова қилдим.— Биринчи инқилобдан анча кейин экилган,— дедим.

Меҳмон тушунолмади.

— Сизларда икки марта инқилоб бўлганми? — деди шошиб. — Биринчиси қачон бўлган? Қанақа инқилоб?

— Бундан юз йилча бурун, — дедим, — мен русларнинг келишини биринчи инқилоб деб биламан.

Меҳмон бошқа гап сўрамади, фотоаппаратини филофидан олиб, йўл-йўлакай унга-бунга тўғрилади, лекин биронта ҳам сурат олмади. Бирдан кўчанинг ўртасида чимматсиз паранжи ёпинган букри кампир пайдо бўлиб қолди. Кампир, худди шаҳарнинг ҳокимидай, ҳеч кимни, ҳатто милициянинг ҳуштагини ҳам писанд қилмай, ҳассасини катта-катта ташлаб келмоқда эди. Меҳмон югуриб кўчанинг ўртасига чиқди, кампирни қаршилаб чўккалади, уни рўпарадан, ёнбошдан, орқадан бир неча марта суратга олди; сураткашликда ўта жон куйдирганидан ўпкаси оғзига тикилиб, ўтиргани жой излаб қолди. Паркка бошладим. Қаҳвахонага кирдик. Бир пиёла қаҳвадан кейин меҳмон ўзига

келиб қўйин дафтарини олди, ундаги планга узоқ қараганидан кейин:

— Шаҳрингизнинг бошқа диққатга сазовар жойларини эртага кўрамиз, бугун менга Рексуллоҳи Ансорийнинг мақбарасини кўрсатсангиз бас, мақбара шу атрофда бўлиши керак,— деди.

Рексуллоҳи Ансорий... Болалигимда Рексбува деган ном қулоғимга кирган, ўша вақтда паркнинг мана шу ўнг қанотидаги тепалик — ҳозирги театр биноси тушган жой гўристон бўлиб, унинг қоқ ўртасида Рексбува деган мазор — дахма бўлар эди. Бир оз ташвишга тушдим: борди-ю, Рексуллоҳи Ансорий дегани бирон мўътабар зот бўлса, буни узоқ юртдан келган бир сайёҳ билса-ю, биз билмасдан мақбарани бузиб ташлаган бўлсак... Бундан хунуги борми! Бирон найранг ишлатиб бу ноқулай аҳволдан чиқиш йўлини кўзладим, лекин ўйлаб-ўйлаб «энг яхши найранг — тўғрилиқ» деган қарорга келдим-да, Ансорий тўғрисида билганимни айтиб:

— У киши шаҳримиз тарихида қандай ўрин туткан эканлар?— дедим.

Меҳмон саволимга жавоб беролмади. Шундан кейин ўлкамизда жаҳонга машҳур бўлиб ўткан бир қанча кишиларнинг номи-ни айтиб, меҳмонни «чақмоқлаб» кўрдим. Йўқ, меҳмон бу одамлардан биронтасини, ҳатто Ибн Синони ҳам эшитмаган экан.

Рексуллоҳи Ансорий ким, унинг нима фазилати ё ҳасрати борлигини билмагани ҳолда бу одам нега унинг номини кўтариб юрибди, нега унинг мақбараси зарур бўлиб қолибди — шунга қизиқдим. Меҳмон бу ҳақда берган саволларимга жавоб бермасдан илжайиб туриб-туриб тўсатдан:

— Думли одамларни кўрганмисиз?— деди.

Меҳмон гапнинг сархонасини янгиламоқчи деган ўйда кулиб қўя қолди.

Бироқ қаҳвахонадан чиқиб театр биносининг атрофини айланиб юрганимизда меҳмон буткул жиддий бир тарзда яна думли одамлар ҳақида сўз очди; узун сўзидан хулоса чиқариб, ер юзидаги халқлар

тараққиёт зинасининг турли босқичида. бирон босқичда турган халқ орасида ўткан босқич кишилари кўриниб қолса бунга табиий бир ҳол деб қараш керак деган фикрни айтди. Мен бу гапнинг туб маъносига тушуниб етмадим.

Кўчага чиқдик. Меҳмон яна Ансорийдан гап очди. Шунда кўнглимга бир гап келди: бу одам ўша Ансорийни думли одамлар тоифасидан деб ўйламасмикин?

Худди айтканим чиқди. Меҳмоннинг отаси илгари ўртачароқ бир ширкатнинг бошлиғи бўлиб, ширкат сингандан кейин умрининг охирини антропологияга бағишлаган, ундан кўп қўлғазмалар, жумладан, мана шу қўйин дафтари қолган, шу дафтар ва бошқа ҳужжатларда айтилишига қараганда Рексуллоҳи Ансорий думли одамлар тоифасидан экан. Яна бир мўътабар кимса Рексуллоҳи Ансорий мақбара-си атрофида ҳозир ҳам думли одамлар яшамоғи эҳтимолдан холи эмас деган экан.

Жоним ҳалқумимга келди, лекин ўзимни босдим. Шу атрофдаги ҳамма кўча ва тор

кўчаларни кезиб чиқдик. Мен қаёққа бош-ласам меҳмон юрмайди, тескари томонга йўл олади; тез-тез тўхтаб ҳаммага, хусусан атлас кўйлак кийган хотинларга орқадан зеҳн солади, афтидан, думли одам қидиради.

Меҳмон билан гаплашиш эмас, унинг афтига қарагим келмас эди. Кайфиятимни билинтириб қўймаслик учун ноилож сўз қотдим:

— Жаноблари ота касбини ушлабдилар-да?— дедим.

— Йўқ, мутлақо!— деди меҳмон,— мен журналистман!

— Ундоқ бўлса сизга думли одамнинг нима кераги бор?

— Менинг газетамга керак!— деди меҳмон,— ҳеч бўлмаса биронта думли одамнинг суратини олиб борсам дейман. Жуда шов-шув бўлар эди... Ёрдам ваъда қилолмайсизми?

Мен ўйлаб кўрмакчи бўлдим. Меҳмон жуда қувониб кетди.

Овқатдан кейин меҳмон дам олгани ётоғига кирди. Мен бутун заҳримни жияним-

га тўқкани идорага бордим. Жияним воқеани эшитиб кулди, мени жаҳлдан туширди: «Юрагингизни кенг қилинг, тоға, йўловчи ҳар бир ҳурган итнинг кетидан қува берса манзилга қачон етади, деган гап бор, сизнинг вазифангиз меҳмонни истаган ерига олиб бориш, истаган одами билан гаплаштириш. Бундан ташқари бу одам сизга омонат, омонатга хиёнат қилмасдан, қўлимга соғ-саломат топширишингиз керак», деди. Жаҳлимдан тушдим.

Кечқурун меҳмонни концертга олиб бордим. Меҳмон залга кириши билан яна ўша муддаода одамларга орқа томондан разм сола бошлади, беқасам тўн кийган бир мўйсафиднинг кетига тушди. Хайрият, чироғ ўча қолди-ю, бориб жойимизга ўтирдик.

Меҳмон концертга қизиқмади, мудраб ўтирди, аломат бир ўйин бўлаётганда ҳатто хуррак тортиб юборди. Шунинг учун концертнинг иккинчи бўлимига қолмадик, эртага учрашадиган бўлиб, меҳмонхона олда хайрлашдик.

Эртасига келишим биланоқ меҳмон «Кечаги гапимиз нима бўлди, ёрдам берасизми?» деб сўради. Мен бу ҳақда ҳеч бир қарорга келмаганлигимни айтдим. Шундоқ бўлса ҳам меҳмон ёрдам беришимга амин эканлигини билдириб, олдиндан ташаккур маъносида елкамга қоқиб қўйди ва театр атрофидаги хонадонлардан биронтасини кўришга орзуманд эканини билдирди. Мен унинг муддаосини фаҳмладиму ўша томонларга олиб бордим ва орқа кўчадаги рўпара келган ҳовлига бошладим. Меҳмон аппаратини бўйнидан олди ва ҳаяжон ичида остонадан ҳатлади. Кирган эшигимиз ҳозир участка деб аталадиган оддий, лекин мевазор, гулзор, ниҳоятда дидли-ҳавасли одамларнинг ҳовлиси экан. Урта ёшлардаги бир хотин сариқ луччак шафтоли тераётган экан, бизни кўриб шотидан тушди, сўрашди, елиб-югуриб супага жой қилди, дастурхон ёзди, бир неча хил шафтоли келтириб қўйди. Меҳмон гоҳ менга, гоҳ хотинга қарар, гоҳ унинг орқа этагига разм солар

эди. Хотиннинг ўгли врач, келини ўқитувчи, ҳозир иккови ҳам ишда экан. Меҳмон ҳафсаласи совуб, фотоаппаратини бўйнига осди-ю, аламини шафтолидан олди — умрида бунақа шафтолини кўрмаган бўлса керак, роса еди. Шу чоқ унинг кўзи деворнинг тагида қунишиб турган касал жўжахўрозга тушди. Унинг оёқлари узун, бўйнининг пати тўкилиб қип-қизил гўшт бўлиб қолган, ўзи ниҳоятда ориқ эди. Меҳмон дарров қўлини артди, фотоаппаратини бўйнидан олди, жўжахўрозга яқин бориб чўккалади; жўжахўроз бошини кўтариб ҳайрон бўлиб турганида бир неча марта суратга олди. Чой кўтариб келаётган хотин «вой, суратга оламан десалар яхши товуқларимиз бор, бу касал эдику» деганича қолаверди. Аччиғим келди, лекин мумкин қадар мулойимлик билан:

— Жўжахўрознинг сурати ҳам газетага керакми? — деб сўрадим.

Меҳмон жавоб бермади, «кетдик» деб ишора қилди. Хотинга ташаккур изҳор қилдим. Кўчага чиқдик.

Меҳмон бу ҳовлига, хотиннинг меҳмон-дўстлигига шубҳа билан қаради шекилли, бир неча ҳовлига ўзи бош тикди. Мен ҳам қўйиб бердим, орқасидан кирмадим, чунки унга таржимон керакмас, одамларнинг орқа этагига қарашдан бошқа иши йўқ эди...

Самоварда ўтириб бирпас дам олдик. Меҳмон кўзимга хунук кўрина бошлади: ким айтади буни осмонтегар иморатларни кўрган, осма кўчаларда юрган одам деб! Диққат бўлдим. Папиросни аллақачонлар ташлаб юборган эдим, шу топда битта сўргим келди-ю, папирос олгани магазинга кирдим. Билмадим, магазинда қанча туриб қолдим экан, қайтиб чиқсам меҳмон йўқ. Бирпас кутдим, кейин, юрагим ҳовлиқиб, у ёқ-бу ёқни қарадим, қидирдим. Йигирма-йигирма беш минутнинг ҳар бири биттадан соғ тишимни суғуриб олгандай бўлиб ўтди. Бу касофат бирон ҳовли ёки бирон кўчага кириб, гумонсирган одамига «думингни кўрсат» деса, бунақа ҳазилни биров кўтаради, биров кў-

тармайди... Бир соатдан ортиқ қидирганимдан кейин автоматдан жиянимга телефон қилдим, воқеани айтдим. Жияним, товушидан ташвишга қолгани сезилиб турса ҳам, менга тасалли берди ва «йўқотган жойингиздан узоққа кетманг» деди. Самоварда яна бир неча минут ўтирдим. Нариги кўчадаги мачитнинг ярми қулаган мезанасига кўзим тушди. Бу касофат шунинг суратини олгани бормадимикин? Уша ёққа бордим. Мачитнинг ичини, атрофини қарадим, одамлардан сўроқладим— йўқ. Самоварга қайтай деб турганимда ён кўчадан карнай-сурнай, қийқириқ билан икки машина куёвнўкар чиқиб қолди. Олдиндаги машинада лунжини шишириб сурнай чалаётган сурнайчининг ёнида туриб беўхшов ўйинга тушаёткан ола-байроқ тўн кийган бир кишига кўзим тушди, синчиклаб қарасам — меҳмон! Суюниб кетдим. Югуриб бориб машинанинг олдини тўсдим. Меҳмонга ҳарчанд «туш» деб ишора қиламан, қани кўнса — менга қараб нуқул муқом қилади — кайфи баланд! Ма-

шинада таниш одамлар бор экан, қўймасдан мени машинага тортиб олишди. Меҳмоннинг машинадан тушиш нияти бўлмагани учун йўлда машинани тўхтатиб жиянимга телефон қилдим.

Таниш одамларнинг айтишига қараганда, меҳмон нима бўлиб тўйхонага кириб қолибди. Одамлар унинг чет элдан келган меҳмон эканини билиб тўрга ўтқизишибди, тўн кийгизишибди, ўйинчилар уни ўйинга тортишибди.

Келиннинг уйига келдик. Зиёфат зўр бўлди, ўйин-кулги жуда қизиди. Меҳмон бу ерда ҳам анча ичиб қўйди. Шу ердаги доктор болалар менинг ташвишга қолганимни пайқаб, меҳмонни ҳушига келтириб беришди. Меҳмон ҳушига келганидан кейин яна айниди: яна думли одам қидириб ҳаммага зеҳн сола бошлади. Шундан кейин «сиз овора бўлманг, жаноб, думли одамни эртага ўзим топиб бераман» дейишга мажбур бўлдим. Меҳмон мени ўпди, саломатлигимга устма-уст икки рюмка отди...

Эрталаб меҳмонхонага келсам меҳмон ўлай деб ётибди — ланжки, ҳеч айтгулик эмас. Шундоқ бўлса ҳам, лаънати, кўзини очиши билан кечаги ваъдамни сўради. Мен уни пастга олиб тушиб қуюқ чой ичирдим, нордон нарсалар егиздим, ичкилик заҳри бир оз синиб таъби очилгандан кейин думли одам деб бекор овора бўлиб юрганлигини тушунтиришга ҳаракат қилдим. Меҳмон хафа бўлди.

— Сенинг ҳукуматинг бутун мамлакат устига темир парда тортган!— деди.

Бунга гап уқтириш қоронғи уйга кесак откандай гап эди, шунинг учун ён берган бўлиб ёлғондан ўйлаб қолдим-да, чуқур хўрсиниб:

— Шуни билар экансиз, нима қиласиз мени қийнаб?— дедим.

Меҳмон, чеҳраси очилиб, яна ёлворди.

— Мен сизга битта думли одамни қасасга солиб бер, олиб кетаман деяётганим йўқ, узоқдан қорасини кўрсатсангиз бас, менинг аппаратим икки километрдан олади!

У десам у деди, бу десам бу деди — ҳеч бўлмади, ниҳоят «сени думли одамларга йўлатиш қўлимдан келмайди, хатарли хоҳласанг аппаратингни бер, биладиган, удда қиладиган ишончли кишига айтиб, биронта думли одамнинг суратини олдириб бераман» дейишдан бошқа чора қолмади. Меҳмон хурсанд бўлиб аппаратини қўлимга тутқизди, ўзи ланж бўлгани учун тушгача ётиб дам олмоқчи эканини айтди. Мен тушдан кейин келадиган бўлиб кетдим.

Тушдан кейин келсам меҳмон ҳануз ланж ётган экан, лекин аппаратни тегишли одамга топширганимни, у киши бутун лентани думли одамга тўлдириб беришни ваъда қилганини эшитиб ўрнидан туриб кетди.

— Лекин шарти бор,— дедим,— омонатингизни фақат кетадиган вақтингизда, самолётга чиқаётганингизда беради.

— Эртага, эртагаёқ жўнайман!— деди меҳмон.

Программага мувофиқ шаҳарнинг диқ-

қатга сазовор жойларини кўргани чиқдик. Кун қайтгунча юриб кўп тарихий ёдгорликларни кўрдик, тўғон-кўлга бордик, шаҳримизнинг кўрки бўлган янги кўчалар, майдонлар, хиёбонларни кездик, музейларга кирдик. Меҳмоннинг бирон нарсага қизиққанини, бирон жойда тўхтаб бирон нарсага қараганини кўрмадим; ҳамма нарсага ўшшайиб қарар, қаёққа ванима учун кетаётганини, нима қилиб юрганини ўзи ҳам билмас, афтидан, кунни кечкиртиришдан бўлак муддаоси йўқ эди.

Маданият ва истироҳат боғига кирдик. Меҳмон ҳеч бўлмаса шу боғга, хусусан гулу гулзорга қизиқар деб ўйладим, чунки шаҳримиз бу боғга жуда бино қўйган. Йўқ, гулзорга меҳмон қайрилиб ҳам қарамади. Унинг диққатини жалб қилган бирдан-бир нарса боғнинг бир чеккасидан оқаётган анҳор бўлди. Бунинг нимасига қизиқди экан деб қарасам, лой сув қирғоқдан тошгудай бўлиб, шох-хашак ва яна алланима балолар оқиб келаётибди — биров суғориш мақсадида тўғон солган,

сув тўғонни уриб кетган бўлса керак. Меҳмон ифлос сувга худди сичқонни кўриб қолган мушукдай бутун вужуди билан қарар, чамамда, фотоаппарати ёнида бўлмаганидан афсусланар эди. Боғдан чиқиб меҳмонхонага томон кетаётганимизда эски-туски йиғиб юрган эшак аравани кўрганида ҳам худди шу ҳолга тушди.

Меҳмонхона кўчасига қайрилганимизда меҳмоннинг газетасига қўл келадиган яна бир ҳодиса рўй берди: шу кўчадан физилаб чиққан «Москвич» каттакон сариқ бир итни уриб ўтди. Ит вангиллаб икки-уч юмалади, туришга интилиб туролмади, ётиб типирчилади. Меҳмон гоҳ бошини кўтаришга уриниб, гоҳ оёқларини силкиб жон бераёткан итга яқин бориб беихтиёр чўкка тушди ва аппарат излаб ёнини пайпаслади.

Меҳмон эртасига жўнайдиган бўлди. Думли одамлар сурати олинган фотоаппаратни қора қоғозга ўраб аэропортга олиб чиқдим ва қўйнимдан бир чеккасини чиқариб кўрсатдим. Меҳмоннинг кўзлари ёниб

кетди. Хилватга бордик. Меҳмон аппаратни олиб катак сумкасига жойлади-ю, чўнтагидан бир даста пул чиқарди.

— Сизнинг ҳақингизни ўзим билиб бераман,— деди,— сурат олган одам билан неча пулга гаплашгансиз?

— Пул тўғрисида ҳозир гаплашмаймиз,— дедим,— аввал суратларни чиқариб кўринг, ана ундан кейин ўзингиз нарх бичиб юборарсиз.

Меҳмон яна миннатдорчилик билдирди, самолётга чиқди, самолёт Тожикистонга қараб йўл олди. Ким билади, меҳмон юртига боргунча сабри чидармикин, балки чидамасдан Тожикистондаёқ лентани чиқарар, чиқарса думли одамлар ўрнида ўзини кўради: мен аппаратни мактаб тўгарагига қатнаб фото ишида машқини расо қилган кичик ўғлимга бериб, «меҳмон икковимиз шаҳар айланамиз, сен кетимиздан юргин, қаерда чап оёғимни кўтарсам, меҳмоннинг тика ўзини суратга олаверсан», деган эдим. Бир қанча жойда, жумладан, меҳмон анҳор бўйида, эски-туски:

йиғиб юрган эшак арава ёнида ва жон бераёткан итнинг устида турганида чап оёғимни кўтарган эдим. Уғлимнинг ўзи ҳам ҳушёр бола, ғалати-ғалати пайтларни топкан бўлса керак.

Мен бу нарсани жиянимга айтмадим, айтсам ҳам уришмаса керак, чунки меҳмонига озор берганим йўқ, ниҳояти юзига ойна тутдим...

ИҒВОҒАР

Отставкага чиққан милиция капитани икковимиз самоварда битта чойни эрмак қилиб, чақчақлашиб ўтирган эдик, капитан бўш пиёлани менга узатар экан, кўзи билан имо қилиб шивирлади:

— Ана у тор кўчага қараб туринг, бир одам чиқади, кўриб қўйинг, ҳикоясини кейин айтаман.

Ҳаял ўтмай тор кўчадан бўйи, бўйни, бурни, юзи узун ва қора плаш, қора шляпа кийган, қора кўзойнак таққан бир киши чиқди; капитаннинг қарашини кутиб

бўлса керак, кўчанинг бошида туриб қолди. Унинг ҳамма нарсаси қора бўлгани учун юзи жуда оқ, оппоқ юзида қора кўзойнак яна ҳам қорароқ кўринар, қисқаси, иягининг остига иккита суякни чалмаштириб қўйилса, калласи ажалнинг рамзига ўхшар эди.

Киши кўчанинг бу юзига ўтди, капитан қарамади, келиб биздан бир сўри нарига ўтирди, капитан бошини кўтармади, сўриларни оралаб бизнинг олдимиздан ўтиб кетди. Шунда ундан совуқ, зах, эскириб қолган гўштдан келадиган «соя ҳиди» аниқиб кетди. У орқасига бир-икки қараб, кўчанинг у юзига ўтди, қоронғи бир дарвозахонага кириб кетди.

Капитан унинг ҳикоясини айтиб берди.

— Мен бу маразни тўрт йилдан бери биламан. Бу мараз тўрт йилдан бери мени хилватга тортади, тўрт йилдан бери қулоғимга шивирлайди...

Бундан тўрт йил муқаддам шаҳарнинг турли районларидан милицияга ҳар хил имзо билан, лекин адрессиз хатлар ёғила

бошлади. Бу хатларнинг ҳар бири овчилар союзининг ўша вақтдаги секретари устидан ёзилган катта бир айбнома бўлиб, бу айбномада кўрсатилган гуноҳлардан биронтаси рост бўлса, секретарь бетўхтов қамалиши керак эди. Бироқ, милиция бу хатларни ёзган одамлардан биронтасини ҳам тополмади, лекин, шундоқ бўлса ҳам, секретарни кўзнинг тагига олиб қўйди.

— Мана шу кунларда,— деди каптан,— кечаси менинг олдимга мана шу мараз келди, ўзининг ҳалоллиги тўғрисида қанча байту ғазаллар ўқиганидан кейин «овчилар союзининг секретари номаълум одамлардан тўппонча сотиб олаётибди деган гап юрибди, миш-мишга ўзим ишонмасам ҳам сизга айтиб қўйишни виждоний вазифам ҳисоблайман» деди. Ташаккур билдирдим.

Лекин бу гап секретарь ҳақида милиция тўплаган маълумотларга буткул зид эди. Мулоҳаза ва муҳокамадан кейин шундай хулосага келинди: ўша адрессиз хатларга бу одамнинг алоқаси бор ва милиция хат

ёзган одамларни қидираётганидан хавотирга тушиб қолган; тўппонча ҳақида йўқ миш-мишни кўтариб келишдан мақсади, милицияни алдаш — «менинг гапим бўлса ўзим келиб айтаман, хат ёзиб юрмайман» демоқчи.

Хўш, бу тухматдан иборат хатлардан, уйдирма миш-мишдан, бунақа найрангдан кузатилган мақсад нима?

— Биз мана шунга қизиқдик, — деди капитан, — тагига етдик ҳам. Дунёда яратилганича қолган одамлар ҳам бор эканини биласизми? Бу хилдаги одамлар вақтида на ўқиб билим олган бўлади, на ўқиб ҳунар; бир вақт кўзини очиб қарасанки, ҳамма нимадир қиляпти ва ҳеч нарса қилмайдиган одамга таҳқир назари билан қараяпти. Булар мана шу назардан қочиб бирон тешикка киргани, у ерда одамларни сичқондай кемиргани, уларнинг меҳнати ҳисобига мол-дунё, шараф ва шуҳрат орттиргани уринади.

Капитан мараз деб атаган бояги ифвогар мана шу тоифадан экан.

Мараз мана шунақа, қочиб киргани тешик излаб юрган кунларининг бирида, баногоҳ, буюк «талант» эгаси эканини билиб қолди: тандирнинг устида қовун уруғини чўқиётган товуққа «кишт» деб қўлидаги катта пичоқни отган эди, пичоқ бориб товуқнинг қоқ калласига тегди. Товуқ йиқилди, патиллаб жон берди. Мараз шу куниеқ қарз-қавола қилиб бўлса ҳам милтиқ сотиб олди, эртасига овчилар союзига ариза берди... Унг қўли йўқ секретарь чап қўли билан аъзолик билети ёзиб бераётганда маразнинг нияти бузилди: «Менинг иккала қўлим соғ, вақти келиб шунинг ўрнини менга беришмасмикин?»

Мараз бир овга чиқиб, битта чумчуқ ҳам отолмай, оёғини зўрға судраб келганидан кейин бу орзу талабга айланди, шунинг учун секретарга «сиёсий» назар ташлади: «Бу хоин эмасмикин, аскарликда жангдан қочиб, қўлига ўзи отмадимикин?»

Бошланди.

Мараз шу лавозимни эгаллаш учун уч томондан ҳужум бошлади: шаҳарда машҳур овчи бўлиб танилиш ва союзда обрў орттириш учун ҳар якшанба куни кечки пайт елкасига бир эмас, икки ов милтиғи. белига бозордан сотиб олинган уч-тўртта қашқалдоқ, уч-тўртта тустовуқни осиб, оёғида қўнжи узун этик, қора ялтироқ тозини эргаштириб шаҳарнинг марказий кўчасидан тантанали юриш қилиб ўтадиган бўлди; секретарни қоралаш учун мияси нималарни ўйлаб чиқаришга қодир бўлса ҳаммасини ҳар кимларга ёздириб, шаҳарнинг турли районларидан милиция бошқармасига юбора бошлади; ҳар сабаб ва ҳар баҳона билан раисга хушомадгўйлик қила берди, уни «устод» деб атайдиган бўлди, аъзолардан бирининг тўйида, келин билан куёв у ёқда қолиб «устод»нинг саломатлигига қадаҳ кўтаришни таклиф қилди, узун нутқини «устод отган тустовуқ роҳат қилиб йиқилади», деб тугатди.

Орадан ўн беш ой ўтди. Кунлардан бир куни секретарь тўсатдан ўлиб қолди.

Мараз бу хабарни эшитиб югурганича идорага келди, ўзини урди, сочини юлди, «қанотим синди» деб дод солди; марҳумнинг ордени қўйилган ёстиқчани кўтариб маросимнинг олдида борди; унинг қабри устида ҳаммадан олдин нутқ сўзлаб: «Азиз дўстим, тинч ёт, бошлаган ишингни ўзим давом эттираман», деб йиғлаб юборди.

Эртасига, дарҳақиқат, мараз тўғри келиб марҳумнинг столига ўтирди, куни бўйи ким билан муомала қилмасин кўзига ёш олиб, секретарнинг ишини давом эттирди; эртасига ҳам, индинига ҳам, роса бир ҳафта бўйи шундай қилди. Одамлар маразнинг секретарлигига кўниккан сайин унинг кўз ёши камая борди-ю, ниҳоят, раис унинг секретарликка тайинлаганлиги ҳақидаги буйруққа қўл қўйган куни таққа тўхтади.

Мараз бировлар отган бўриларнинг терисини ўз номидан топшириб, катта овчиларни бир-бирига чақиб, уриштириб ва ҳар қайсисига ўзини жонкуяр кўрсатиб,

секретарлик столига дурустроқ ўрнашганидан кейин раиснинг қабри устида нутқ сўзлагиси, унинг бошлаган ишини «давом» эттиргиси келиб қолди. Бироқ раис элликка яқинлашиб қолган бўлса ҳам, ҳали жуда бақувват, уруш йиллари партизан бўлиб, Белоруссия ўрмонларини бошдан-оёқ пиёда кезиб чиққан, афтидан, бирон юз йил умрни кўзлаган одам эди.

Раис ҳали-бери ўлмайдими? Ўзига қийин!.. Мараз шу ўринга ўтирганида қилиши мумкин бўлган ҳамма жинойтларни раисга тўнкаб, милицияга турли имзо билан, лекин адрессиз хатлар ёғдира бошлади. Шу чоққача бир оиладай иноқ бўлган овчилар орасида низо, хафагарчилик, асабий кайфият аломатлари кўриниб қолди.

Капитан ноилождан кир латтани титкилаётгандай жирканиб, дам-бадам тупуриб давом этди:

— Мана шу кунларда менинг уйимга кечаси яна мараз келди, неvara кўргангани эшитган экан, табриклади; кейин бир-

дан энгашиб, шивирлади: «Хабарингиз бор, секретаримиз тўсатдан ўлиб қолган эди, шунинг ўлимида раиснинг қўли бор деган гап юрибди. Бу гапга ўзим ишонмасам ҳам сизга айтиб қўйишни виждоний вазифам деб ҳисоблайман. Бир вақтлар секретарь номаълум кишилардан тўппонча сотиб олаётибди деган миш-миш ҳам раисдан чиққан бўлса ажаб эмас» деди. Мен яна ташаккур билдирдим.

Орадан беш-олти ой ўтди, бу вақт ичида мараз эккан низо уруғлари униб чиқди — овчилар жуда нотинч бўлиб қолишди: бири бирининг ғийбатини қилган, бири бири билан уришган, бири бирининг устидан ариза берган... Серғалва, қий-чув мажлислар...

Бу ғавғоларнинг сабабини пайқаб қолган зийрак кишилар маразни майдонга тортишди, уни қисман фош ҳам қилишди. Кимдир унинг ёлғон овчи эканини айтди. Қисқаси, ўзаро хафалашган одамларнинг диққати маразга жалб бўлди, ким йўталса туфлагани маразни қидириб қол-

ди. Мараз ким нима деса ўшанинг оғзига қарар, бировга дўқ қилиб, бировга ёлворар, ким уни секретарликдан бўшатиш ҳақида гапирса, столга канадай ёпишиб олиб дод солар, ўшанақа одамларга сиёсий айблар тақар, оти идоранки бор — ҳаммасига югурар, арз қилар, ариза берар эди...

Бир куни овчилар жуда ҳам узоқ мажлис қилишди. Мажлис охирига бориб шу қадар қизиди, шу қадар шовқин-суронга эйландики, соат ўн бирларда кўча айланиб юрган участковойнинг диққатини жалб қилди: Участковой залга кирганида бир неча киши кимнидир оёқ-қўлидан олиб деразадан кўчага улоқтириб юборганини кўриб қолибди. Участковой югуриб чиқиб қараса, кўчада ҳеч ким йўқ, суриштира, овчиларнинг ғазабига учраган кимса—шу мараз экан. Шу-шу бўлди-ю, мараз бир йилдан ортиқроқ кўринмай қолди.

— Бу орада мен отставкага чиқиб кетдим,— деди капитан, бундан бир ой бурун менинг қайнанам қазо қилди. Улик лаҳад-

га қўйилаётган пайтда билегимга бировнинг муздай қўли тегди. Қайрилиб қарасам, ёнимда мараз турибди, кўнгил сўраган бўлди. Мараз анчадан бери шу гўристонда гўрков экан. Мени четга тортиб қулоғимга шивирлади: «Маҳалла комиссиясининг раиси онасини Саид Қосим эшоннинг ёнига қўйдирди» деди; гўристонда яна ким кимнинг ёнига қўйилгани ҳақида гапириб туриб, бирдан милиция хизматига кириш орзуси борлигини айтиб мендан ёрдам сўради. Мен отставкадаги одамман, сўзим ҳам ўтмайди, илтимосим ҳам, деб важ-тақал қилдим. Мараз ҳеч унамади, охири, яна хабар оламан деб кетган эди, мана ҳозир, хабар олгани келди.

Мен бир нарсага тушунолмаي капитандан сўрадим:

— Милиция хизматига кириш, бунинг учун бировдан ёрдам, тавсия сўраш махфий нарса эмас-ку, бу одам нима учун ўғридай хилватни пойлайди?

Капитан кулди.

— Қора кўнглида одамларга ёмонликдан бошқа нарса йўқ, одамлардан ҳам фақат шуни кутади, шунинг учун ҳаммиша хавотирда, овқатни ҳам яшириқча оғзига солади, яшириқча чайнайди, яшириқча ютади!.. Ҳали сиз диққат қилмадингиз, кўчанинг бошида туришини кўрсангиз: худди чўчиган товуқдай бошини силкиб-силкиб атрофга қарайди, хавф йўқлигидан тинчиш ўрнига ҳайрон бўлади, кўпроқ хавотирга тушади.

Шу пайт қоронғи дарвозахонадан мараз мўралади.

— Кўрдингизми,— деди капитан ўридан тураётиб,— мен борай, шу тахлитда кечгача ҳам тураверади.

Мен ҳам турдим ва капитан билан хайр-лашаётиб сўрадим:

— Модомики шундоқ экан, нима қиласиз шу махлуқ билан муомала қилиб?

Капитан сўридан тушар экан, менга кўз қисди.

— Бунақа махлуқни ҳаммиша кўз ўнги-

да тутиш, қилиш-қилмишидан, ниятларидан хабардор бўлиб туриш зарур: битта-яримтанинг оёғидан оладиган бўлса, жағини икки бўлиб ташлаш осон бўлади.

Капитан кўчанинг у бетига ўтганда мараз ўзини орқага — қоронғига тортди.

МУНДАРИЖА

Нурли чўққилар	3
Маҳалла	27
Сўнган вилқон	39
Думли одамлар	48
Иғвогар	69

На узбекском языке

Абдулла Каххар

РАССКАЗЫ

Редактор Сайёр

Рассом Н. Холиқов

Расмлар редактори Э. Валиев

Техн. редактор А. Парпихўжасев

Корректор М. Юсупова

Босмахонага берилди 25/IV 1966 й. Босишга рухсат этилди 28/I 1967 й. Формати 84×108¹/₆₄. Босма л. 1,3. Шартли босма л. 2,2. Нашр. л. 1,78. Тиражи 60000. Р 02586. Ғафур Гулом номидаги бадий адабиёт нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 106—66.

Ўзбекистон ССР Министрлар Совети матбуот Давлат комитетининг 3-босмахонасида босилди. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. 1967. Заказ № 90Q. Баҳоси 6 т.

Уз2
Қ35

Қахҳор Абдулла.
Нурли чўққилар. Ҳикоялар. Т. Ғафур Ғу-
лом номидаги бадий адабиёт нашриёти, 1967.
84 бет. Тиражи 60000.

Қахҳар А. Рассказы.

Индекс 7-3-3

Уз2